

DAVLAT TIZIMIDA NAZORAT VA MUVOZANAT MEXANIZMLARI

Usmonova Odina Habibovna

Farg'ona viloyati yuridik texnikumi maxsus fan o'qituvchisi

Annotatsiya: Davlat mexanizmining asosiy vazifalari qonun ustuvorligini ta'minlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, jamoat tartibini ta'minlash, iqtisodiy munosabatlarni tartibga solish va davlat xizmatlarini ko'rsatishdan iborat. Shuningdek, ushbu mexanizm korrupsiya, byurokratiya, siyosiy beqarorlik va global tahdidlar kabi turli muammolarga duch kelishi mumkin.

Maqolada yuqoridagi holatlar tahlil qilinib, kelajakda davlat mexanizmini rivojlantirish raqamli transformatsiya, innovatsiyalar, oshkorlik va hisobdorlikni oshirish, davlat sektori bilan hamkorlik va fuqarolar ishtiroki bilan bog'liq ekanligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Davlat, huquq, jamiyat, qonun, davlat mexanizmi davlat tuzilmalari, davlat funksiyalari, hokimiyat, davlat suvereniteti, qonun chiqaruvchi organ, ijro etuvchi organ, sud hokimiyati, sud tarmoqlari, mahalliy hokimiyat, ma'muriy organlar, korrupsiya, byurokratiya, siyosiy beqarorlik, global tahdidlar.

Davlat hokimiyati tizimidagi nazorat va muvozanat mexanizmlari konstitutsiyaviy tuzumning muhim bo'g'ini bo'lib, hokimiyatni suiiste'mol qilishning oldini olishga, qonunlar ijrosini ta'minlashga va hokimiyatning turli tarmoqlarida muvozanatni saqlashga qaratilgan. Bu mexanizmlar adolatni targ'ib qiladi, fuqarolar huquqlarini himoya qiladi va davlat boshqaruvini ta'minlaydi.

Hokimiyatning ijro etuvchi, qonun chiqaruvchi va sud tarmoqlari o'rtasidagi vakolatlarning bo'linishi butun hokimiyatning bir guruh yoki shaxs qo'lida to'planishiga yo'l qo'ymaydi. Har bir filial o'z funktsiyalarini bajaradi va boshqalarning harakatlarini nazorat qilish qobiliyatiga ega. Hokimiyatning turli tarmoqlari o'rtasidagi nazorat va qarama-qarshilikni ta'minlaydigan mexanizmlari mavjud bo'lib, ular nazorat va muvozanat tizimini shakllantiradi. Masalan, qonun chiqaruvchi hokimiyat ijro hokimiyati qarorlari ustidan veto huquqiga ega bo'lishi, sudlar ma'lum qonunlarni bekor qilishi, ijro hokimiyati esa qonunchilik jarayoniga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Sud hokimiyatining hokimiyatning boshqa tarmoqlaridan mustaqilligi sudyalarning xolis va mustaqil qarorlar qabul qilishini ta'minlaydi. Sudlar ijro etuvchi va qonun chiqaruvchi hokimiyatlarning harakatlarini konstitutsiya yoki qonunlarga zid deb hisoblasa, bekor qilishi mumkin. Qonun chiqaruvchining byudjetni tasdiqlash, eshitish va tekshirish orqali ijro etuvchi hokimiyatning harakatlarini nazorat qilish va ta'sir qilish xususiyati mavjud. Parlamentlar, shuningdek, ijro etuvchi hokimiyatning harakatlaridan noroziligini bildirishi va ishonchsizlik bildirishi mumkin, bu esa hukumat almashinuviga olib kelishi mumkin.

Fuqarolarning faol ishtiroki va erkin saylovlar ham nazorat va muvozanat vazifasini bajaradi. Fuqarolar o'z xohish-irodasini saylovlar va tinch namoyishlar orqali bildirishi mumkin, bu esa hokimiyatning harakatlariga ta'sir qiladi.

Konstitutsiyaviy sudlar konstitutsiyaga rioya etilishini nazorat qilishda muhim ahamiyatga ega. Ular hokimiyat tarmoqlari harakatlarining qonuniyligini baholashlari va konstitutsiyaviy masalalarni hal qilishlari mumkin.

Ommaviy axborot vositalari va nodavlat jamoat tashkilotlari korrupsiya, huquq buzilishi va hukumatdagi muammolarni fosh qilish orqali nazorat va muvozanat rolini o'ynashi mumkin. Bu mexanizmlar adolatlilik, tezkorlik va fuqarolar huquqlarini himoya qilishni ta'minlaydigan tizimni yaratishda hamkorlik qiladi.

Mahalliy hokimiyat organlari davlat tizimining muhim qismini tashkil qiladi va mahalliy darajada boshqaruvni ta'minlaydi. Ushbu darajalar ma'lum bir mamlakatning hukumat tizimiga qarab munitsipalitetlarni, okruglarni, viloyatlarni va boshqa ma'muriy birliklarni o'z ichiga olishi mumkin. Mahalliy boshqaruv darajalarining ba'zi asosiy jihatlarini ko'rib chiqamiz:

1. Munitsipalitetlar va shaharlar:

Munitsipalitetlar mahalliy darajada xizmatlar ko'rsatadigan va resurslarni boshqaradigan asosiy ma'muriy birlikdir. Shahar kengashlari va shahar hokimiyatlari shaharsozlik, ta'lim, transport va sog'liqni saqlash kabi mahalliy masalalar bo'yicha qarorlar qabul qiladi.

2. Viloyatlar va tumanlar:

Kengroq miqyosda mahalliy boshqaruv tumanlar, viloyatlar yoki shtatlarga bo'linishi mumkin. Ushbu ma'muriy birliklar mintaqaviy rivojlanish, ta'lim va iqtisodiyot bilan bog'liq muammolarni hal qilish uchun ko'proq kuch va resurslarga ega bo'lishi mumkin.

3. Mahalliy hokimiyat:

Mahalliy o'zini o'zi boshqarish prinsipi shuni ko'rsatadiki, mahalliy masalalar bo'yicha qarorlar mahalliy darajada fuqarolar va ularning vakillari tomonidan eng yaxshi tarzda qabul qilinadi. Bu yanada samarali boshqaruv va mahalliy hamjamiyatning o'ziga xos ehtiyojlariga moslashishga yordam beradi.

4. Kengashlar va mahalliy davlat hokimiyati organlari:

Mahalliy davlat hokimiyati kengashlari fuqarolar tomonidan saylanadi va mahalliy aholi manfaatlarini ifodalaydi. Ular mahalliy masalalar bo'yicha qarorlar qabul qiladilar va shahar darajasida byudjetlarni ishlab chiqadilar.

5. Mahalliy xizmatlar va infratuzilma:

Mahalliy hokimiyat organlari suv ta'minoti, kanalizatsiya, mahalliy transport va jamoat faoliyati kabi mahalliy xizmatlarni taqdim etish uchun javobgardir.

6. Markazsizlashtirish va quvvatni ajratish:

Boshqaruvni markazsizlashtirish muayyan vakolatlar va resurslarni mahalliy darajaga o'tkazishni osonlashtiradi. Markaziy hokimiyat va mahalliy darajalar o'rtasida hokimiyatning taqsimlanishi yanada samarali boshqaruvni ta'minlaydi.

7. Mahalliy iqtisodiy tashabbuslar:

Mahalliy darajada rivojlanishni rag'batlantirish uchun mahalliy iqtisodiy tashabbuslar va dasturlar ishlab chiqilishi va qo'llab-quvvatlanishi mumkin. Mahalliy hokimiyat organlari mahalliy aholining o'ziga xos ehtiyojlari va manfaatlarini qondirish hamda samaraliroq va sezgir boshqaruvni rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Hukumat mexanizmi o'zining muhimligiga qaramay, turli muammolar va qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Hukumat tizimlari duch kelishi mumkin bo'lgan ba'zi umumiy muammolar mavjud bo'lib, ular taraqqiyot kushandasidir. Asosiy muammolardan biri bu davlat apparatining turli darajadagi korrupsiyasidir. Bu esa resurslarning adolatsiz taqsimlanishiga, fuqarolarning ishonchini yo'qotishiga, tor manfaatlar foydasi uchun qarorlarning buzilishiga olib kelishi mumkin. Davlat idoralaridagi byurokratik jarayonlar va samarasiz qarorlar qabul qilish adolatli siyosatni amalga oshirishni sekinlashtirishi va xarajatlarni oshirishi mumkin.

Davlat faoliyatida shaffoflikning yo'qligi fuqarolarning ishonchini yo'qotishi mumkin. Shaffof bo'lmagan jarayonlar korrupsiya va hokimiyatni suiiste'mol qilish uchun zamin bo'lishi mumkin.

Siyosiy mojarolar, inqirozlar va beqarorlik hukumat mexanizmining uzluksiz ishlashiga to'sqinlik qilishi mumkin, bu esa hukumatdagi o'zgarishlarga va mamlakatda noaniqlikka olib keladi. Tengsizlik, diskriminatsiya va boshqa ijtimoiy muammolar jamiyatda keskinlikni keltirib chiqarishi va davlat organlari uchun qo'shimcha qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin.

Pandemiya, iqlim o'zgarishi va kibertahdidlar kabi global muammolar hukumat apparati uchun qo'shimcha muammolarni keltirib chiqarishi mumkin, bu esa xalqaro darajada

muvoqlashtirilgan harakatni talab qiladi. Texnologiyaning jadal rivojlanishi kiberxavfsizlik, ma'lumotlarni himoya qilish va axloqiy masalalar sohasida yangi muammolarni keltirib chiqarishi mumkin, bu esa tegishli tartibga solish va qonunchilikni moslashtirishni talab qiladi.

Ommaviy migratsiya, demografik o'zgarishlar va aholi sonining o'sishi hukumat resurslariga bosim o'tkazishi va boshqaruvning yangi strategiyalarini talab qilishi mumkin. Shuningdek, atrof-muhitning ifloslanishi, biologik xilma-xillikning yo'qolishi va iqlim o'zgarishi kabi muammolar barqaror rivojlanish uchun hukumat tizimlarida qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin.

Bu muammolarni bartaraf etish tizimli ishlarni, jumladan, boshqaruv tizimini isloh qilish, shaffoflikni oshirish, ijtimoiy barqarorlikni qo'llab-quvvatlash va tez o'zgaruvchan sharoitlarga moslashishni talab qiladi.

Davlat mexanizmining rivojlanish istiqbollari turlicha bo'lishi mumkin va bir qancha omillarga, jumladan, siyosiy iroda, ijtimoiy o'zgarishlar, iqtisodiy sharoit va texnologik taraqqiyotga bog'liq. Davlat tuzilmalariga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish davlat xizmatlarining samaradorligi, shaffofligi va ulardan foydalanish qulayligini oshirish imkonini beradi. Raqamli platformalar, elektron hukumat va sun'iy intellekt texnologiyalari fuqarolarning davlat organlari bilan o'zaro hamkorligini yanada qulay va samarali qilishi mumkin.

Ma'lumotlardan samarali foydalanish ko'proq ma'lumotga ega siyosiy qarorlarni qabul qilishga yordam beradi. Katta ma'lumotlarni tahlil qilish, biznes ma'lumotlaridan foydalanish va davlat axborot tizimlari hukumatni takomillashtirishning muhim tarkibiy qismlari bo'lishi mumkin.

Davlat organlarining fuqarolar oldidagi ochiqligi va hisobdorligini oshirish davlat hokimiyatiga bo'lgan ishonchni mustahkamlashi mumkin. Nazorat mexanizmlarini joriy etish, axborotdan foydalanish va qarorlar qabul qilishda fuqarolarning ishtirokini ta'minlash hukumatning mas'uliyatini oshirishga yordam beradi. Aqlli shaharlar va barqaror texnologiyalarni rivojlantirish davlat mexanizmining muhim yo'nalishiga aylanishi mumkin. Energiyani tejash, transport va resurslarni boshqarishda innovatsion yechimlardan foydalanish barqaror rivojlanishga hissa qo'shishi mumkin.

Davlat sektori, jumladan, nodavlat notijorat tashkilotlari va xususiy sektor bilan hamkorlikni kuchaytirish ijtimoiy muammolarni hal qilish va resurslarni samaraliroq boshqarishga yordam beradi. Davlat xizmatchilarining bilim olishi va rivojlanishiga investitsiyalar xodimlarning malakasini oshirishi va davlat boshqaruvi mexanizmlarini mustahkamlashi mumkin. Kasbiy rivojlanish va ishchi kuchini qo'llab-quvvatlash yanada malakali boshqaruvga olib kelishi mumkin.

Muayyan vakolatlarning mahalliy darajaga berilishi va fuqarolarning qarorlar qabul qilish jarayonida ishtirok etishi davlat mexanizmini mahalliy ehtiyojlarga yanada moslashishi va aholi o'rtasida yanada kengroq qo'llab-quvvatlanishini ta'minlaydi.

Pandemiya, iqlim o'zgarishi va kiberxavfsizlik kabi global muammolarga qarshi davlatlar global javob choralarini talab qiladigan muammolarni birgalikda hal qilish uchun xalqaro hamkorlikni kuchaytirishi lozim.

Davlat mexanizmining muvaffaqiyatli rivojlanishi jamiyat ehtiyojlarini qondirish, ichki va tashqi muhit o'zgarishlariga moslashishga yo'naltirilgan kompleks va moslashuvchan yondashuvni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, davlat mexanizmi jamiyat barqarorligi, taraqqiyoti va farovonligini ta'minlashda asosiy rol o'ynaydigan murakkab boshqaruv tizimidir. U hokimiyatning turli tarmoqlarini, boshqaruv darajalarini va nazorat va muvozanatni o'z ichiga oladi.

Davlat mexanizmining asosiy vazifalari qonun ustuvorligini ta'minlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, jamoat tartibini saqlash, iqtisodiy munosabatlarni tartibga solish va davlat xizmatlarini ko'rsatishdan iborat.

Kelajakda davlat mexanizmini rivojlantirish raqamli transformatsiya, innovatsiyalar, oshkorlik va hisobdorlikni oshirish, davlat sektori bilan hamkorlik va fuqarolar ishtiroki bilan bog'liq.

O'zgaruvchan sharoitlarga moslasha oladigan va jamiyatning dolzarb muammolarini hal qila oladigan yanada samarali va moslashuvchan boshqaruvga intilish muhimdir.

Biroq davlat mexanizmini muvaffaqiyatli rivojlantirish har bir mamlakatning o'ziga xos madaniy, tarixiy va ijtimoiy xususiyatlarini hisobga olishni ham taqozo etadi. Boshqaruv tizimlari o'z fuqarolarining ehtiyojlari va umidlariga javob beradigan, adolatlilik, tenglik va barqaror ijtimoiy rivojlanishni ta'minlashi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muhamedov H. Huquq tarixi – T.: 2023
2. Muhamedov H. Xorijiy mamlakatlar davlat va huquqi tarixi – T.: 2018
3. Muqimov Z. O'zbekiston davlati va huquqi tarixi – T.: 2021
4. Bito'rayev O'.B. Siyosatshunoslikka kirish. – T.:2017
5. Малко А.В., Малико А.В. Правоведение – Т.: 2007
6. Saidov A. Davlat va huquq asoslari T.: 2021
7. Энциклопедический юридический словарь - М.: ИНФРА-М, 1997.
8. Najimov M.K. Huquqiy ong va huquqiy madaniyat – T.: TDYU, 2018.
9. Najimov M.K. davlat funksiyalari - T.: ТДЮУ, 2018.
10. Odilqoriyev X.T., Yakubov Sh.U. Milliy huquqiy tizim va huquqiy qadriyatlar. Monografiya – T.: SMI-ASIA, 2010.